

PAGRINDINĖS STRATEGINĖS PARAMOS ŠEIMAI POLITIKOS PLĖTROS KRYPTYS LIETUVOJE: *SITUACIJA, PROBLEMOS, MOTYVAI, VEIKSMAI*

6

Socialinės gerovės valstybių patyrimas plėtojant paramą šeimai rodo, kad didžiausias efektas sprendžiant šeimų gyvenimo bei demografinės raidos problemas yra sąlygų kūrimas jų savarankiškam (autonomiškam) funkcionavimui. Pagrindinė sąlyga yra užimtumo didinimas, lanksčių užimtumo formų plėtra, galimybių sudarymas (tiek moterims, tiek ir vyrams) derinti profesinės veiklos ir šeimines funkcijas. Ne mažiau svarbi sąlyga yra vaikų ugdymo paslaugų plėtra, ikimokyklinių institucijų poreikio tenkinimas.

Tai pastaruoju metu ypač akcentuojama ir tarptautiniuose dokumentuose, skirtuose gyventojų ir šeimos problemoms spręsti. O finansinės paramos šeimoms priemonės yra kaip papildomos, orientuotos į paramą, sprendžiant šeimos problemas tam tikrais jos gyvenimo tarpsniais.

Todėl šiame skyriuje pateikiama tik svarbiausių (užimtumo ir vaikų priežiūros) paramos šeimai kryptių detalesnė apžvalga. Lietuvoje joms iki šiol buvo skiriamas per mažas dėmesys. Iki pastarojo meto šeimų rėmimo politikoje prioritetas mūsų šalyje buvo atiduodamas būtent finansinės paramos priemonėms. Apie tai plačiau rašoma 3 skyriuje “Paramos šeimai politikos plėtra Lietuvoje”.

6.1. UŽIMTUMAS

6.1.1. Lietuvos gyventojų užimtumas ir šeiminė padėtis

Informacijos apie užimtų gyventojų šeiminę padėtį yra palyginti nedaug. Analizuodami gyventojų šeiminės padėties priklausomybę nuo jų situacijos darbo rinkoje, remsimės 1998 m. darbo jėgos tyrimų (DJT) rezultatais bei Lietuvos filosofijos ir sociologijos instituto Demografinių tyrimų centro atlikto tyrimo "Lietuvos šeima ir gimstamumas" (LŠG) duomenimis (anketavimo darbai atlikti 1994-1995 m.).

Šeiminė padėtis yra vienas iš pagrindinių darbinės veiklos stimulų. Nesigilinant į priežastis, reikia pabrėžti, kad, 1998 m. DJT duomenimis, santuokoje esančių Lietuvos gyventojų užimtumo lygis buvo aukščiausias (64,9 proc.). Nesusituokusių bei išsiskyrusių asmenų užimtumo lygis buvo gerokai mažesnis (net 1,8 karto). Šiose gyventojų grupėse jis sudarė apie 35 proc. (6.1 lentelė). Galima konstatuoti, jog vyrų santuokinė padėtis mažiau lemė užimtumo lygį negu moterų. Šį teiginį galima pagrįsti tuo, kad vedusių vyrų užimtumas didesnis negu nevedusių 1,76 karto, o ištekėjusių moterų - 1,86 karto. Tai gana netikėta išvada, reikalaujanti papildomų tyrimų jai patvirtinti. Matyt, sudėtingos gyvenimo sąlygos verčia moteris būti vis aktyvesnėmis darbo rinkoje, nepaisant to, jog jos labiau apkrautos vaikų priežiūra ir namų ūkio darbais, nors apskritai moterų užimtumo lygis yra mažesnis negu vyrų. Moteriai labiau tenka derinti darbinę veiklą su rūpesčiais šeimoje.

Kalbant apie užimtų gyventojų pasiskirstymą tarp kaimo ir miesto reikia pažymėti, kad nepriklausomai nuo amžiaus grupių, susituokusių ir miesto, ir kaimo gyventojų užimtumo lygiai yra

aukštesni nei nesusituokusių (šioje gyventojų grupėje gali būti daugiau neįgalių žmonių, jaunimo ir pan.) (61 pav.).

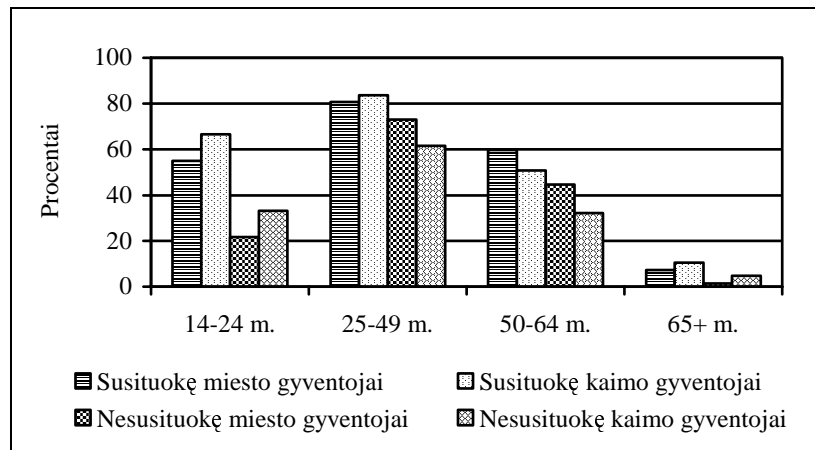
6.1 lentelė

Lietuvos gyventojų užimtumo lygiai ir šeiminei padėtis pagal amžių 1998 m. (procentais)

Amžius	Iš viso	Vyrai	Moterys	Mieste	Kaime
Iš viso	52,5	59,1	46,8	53,9	49,5
14-24	30,8	35,6	25,8	26,9	39,7
25-49	78,7	80,1	77,3	78,4	79,3
50-64	51,9	63,3	42,9	54,4	46,8
65 +	5,8	9,3	4,0	4,6	7,5
Nevedę/ntekėjusios	36,1	39,7	32,1	35,0	38,6
14-24	25,1	29,9	19,7	21,7	33,2
25-49	69,7	63,3	78,3	73,0	61,6
50-64	39,7	50,5	30,8	44,6	32,1
65 +	2,6	10,5	1,1	1,4	4,9
Vedę/ ištekęsios	64,9	69,8	59,8	66,6	61,3
14-24	59,0	76,7	48,8	55,0	66,7
25-49	81,5	85,6	77,3	80,8	83,7
50-64	56,6	66,4	45,9	59,7	50,8
65 +	8,7	9,8	7,2	7,4	10,5
Išsiskyre/ našliai	35,4	42,6	33,5	38,7	29,4
14-24	61,3	–	–	–	–
25-49	71,8	61,3	76,4	70,6	75,3
50-64	40,7	46,3	39,2	42,2	36,9
65 +	3,5	7,2	2,8	2,0	5,2

Šaltinis: Darbo, 1998.

6.1 pav.
Susituokusių ir nesusituokusių Lietuvos gyventojų užimtumo lygiai mieste ir kaime pagal amžių 1998 m. (procentais)

Moterų galimybės dirbti ne visą darbo dieną. Didžioji dalis Lietuvos užimtų gyventojų (daugiau nei devyni dešimtadaliai) dirba visą darbo dieną, mažiau nei vienas dešimtadalis - sutrumpintą. Sutrumpinta darbo diena populiareesnė tarp moterų. Taip dirba 79,4 tūkst. (10,5 proc.) užimtų moterų ir 61,5 tūkst. (7,5 proc.) vyrų (6.2 lentelė). Sutrumpintą darbo dieną daugiausia dirba 25-49 metų amžiaus moterys bei vyrai (jų dalis sudaro atitinkamai 65,6 ir 51,2 proc.).

Dabartinėmis ekonominio nuosmukio sąlygomis sutrumpinta darbo diena turėtų tapti viena iš svarbesnių darbo vietų išsaugojimo priemonių ištekejusioms moterims. Tačiau pastaroji priemonė nėra populiari tarp darbdavių. Ši užimtumo palaikymo forma ištekejusioms moterims taikoma labai neefektyviai. Apie tai liudija mažesnė sutrumpintą darbo dieną dirbančių ištekejusių moterų dalis

(tik 8,9 proc.). O tarp moterų šis rodiklis buvo didesnis (10,5 proc.). Paradoksalu, tačiau moterims ištekėjus, moterų, dirbančiųjų sutrumpintą darbo dieną, dalis sumažėja, nors atrodytų, kad norint joms sėkmingai derinti šeimos funkcijas su darbine veikla, turėtų būti atvirkščiai.

6.2 lentelė

Lietuvos užimtieji gyventojai pagal amžių ir darbą visą ar sutrumpintą darbo dieną 1998 m.

	Iš viso	Visą darbo dieną		Sutrumpintą darbo dieną	
	Tūkst.	Tūkst.	Procentai	Tūkst.	Procentai
Iš viso	1568,7	1427,8	100	140,9	100,0
14-24	178,9	151,1	10,6	27,9	19,8
25-49	1053,3	969,8	67,9	83,6	59,3
50-64	309,0	282,5	19,8	26,5	18,8
65 +	27,4	24,4	1,7	3,0	2,1
Vyrai	816,0	754,6	100,0	61,5	100,0
14-24	104,9	89,6	11,9	15,3	24,8
25-49	530,3	498,8	66,1	31,5	51,2
50-64	165,9	152,1	20,2	13,7	22,3
65 +	15,0	14,0	1,9	1,0	1,7
Moterys	752,7	673,3	100,0	79,4	100,0
14-24	74,1	61,5	9,1	12,6	15,9
25-49	523,1	471,0	70,0	52,1	65,6
50-64	143,2	130,4	19,4	12,8	16,1
65 +	12,3	10,4	1,5	1,9	2,4

Šaltinis: Darbo, 1998.

Ištekėjusios moterys ne visą darbo dieną dirbo daugiausia žemės ūkio sferoje (14,6 proc.), mažiau - paslaugų (9 proc.) (6.3 lentelė). Labai nedaug jų yra pagrindinėse industrinėse veiklose: pramonėje (4,4 proc.) ir statyboje (5,7 proc.). Dar rečiau sutrumpintos

darbo dienos galimybėmis pasinaudoja ištekėjusios moterys, dirbančios samdomą darbą. Taip dirba tik 7,7 proc. samdomą darbą dirbančių ištekėjusių moterų (pramonėje vos 3,6 proc.). Tai rodo, jog samdomo darbo atveju, sutrumpintą darbo dieną darbdaviai taiko gana retai.

6.3 lentelė

Ištekėjusių užimtų moterų darbas visą ar sutrumpintą darbo dieną pagal ekonominės veiklos sritis 1998 m. (procentais)

	Iš viso	Mieste	Kaime
Iš viso	100,0	100,0	100,0
Visą darbo dieną	91,1	92,5	87,8
Sutrumpintą darbo dieną	8,9	7,5	12,2
Žemės ūkis	100,0	100,0	100,0
Visą darbo dieną	85,4	76,9	86,5
Sutrumpintą darbo dieną	14,6	23,1	13,5
Pramonė	100,0	100,0	100,0
Visą darbo dieną	95,6	96,5	90,5
Sutrumpintą darbo dieną	4,4	3,5	9,5
Statyba	100,0	100,0	100,0
Visą darbo dieną	94,3	94,0	100,0
Sutrumpintą darbo dieną	5,7	6,0	0,0
Paslaugos	100,0	100,0	100,0
Visą darbo dieną	91,0	91,5	88,9
Sutrumpintą darbo dieną	9,0	8,5	11,1

Šaltinis: Darbo, 1998.

Moterų užimtumas ir vaikų skaičius šeimoje. Įdomi priklausomybė tarp moterų užimtumo ir vaikų skaičiaus šeimoje išryškėja pagal 1994-1995 m. atlikto LŠG tyrimo duomenis. Didėjant vaikų skaičiui šeimoje nuo 0 iki 2, moterų užimtumas (užimtų dalis bendrame atitinkamos grupės moterų skaičiuje) išaugo nuo 16,3 iki

19,6 proc., o daugiavaikių moterų (turinčių 3 ir daugiau vaikų) užimtumas buvo gerokai mažesnis (tik 4,1 proc.). Kaip sunku derinti darbą ne visą darbo laiką su moterų rūpesčiais šeimoje, rodo 6.4 lentelė. Didėjant vaikų skaičiui šeimoje nuo 1 iki 3 ir daugiau, dalį darbo laiko dirbančių moterų užimtumas sumažėjo nuo 11,4 iki 2,1 proc. Greičiausiai, kad darbdaviai į norinčias dirbti sutrumpintą darbo dieną ir daugiau vaikų turinčias moteris žiūri nepalankiai, nes vaikų skaičiui augant nuo 0 iki 2, visą darbo dieną dirbančių moterų dalis didėjo. Todėl didesnis vaikų skaičius gali būti kliūtis integruojantis į darbo rinką.

Augant vaikams, moterų užimtumas didėja. Paauginusios mažamečius vaikus, moterys pakankamai sėkmingai grįžta į darbo rinką, nors, matyt, yra ir tokių (daugiausia jaunesnio amžiaus), kurios iki vaikų gimdymo nedirbo. Moterų, kurių jauniausias vaikas buvo iki 3 metų amžiaus, užimtumas 1994-1995 m. buvo tik 33,5 proc., nuo 3 iki 6 metų - 57,5 proc. Moterų, kurių jauniausias vaikas mokėsi pradinėse klasėse (71,5 proc.), užimtumas didesnis. Su amžiumi moterų, turinčių vaikų, užimtumas auga. LŠG tyrimo duomenimis, dirbo daugiau nei vienas dešimtadalis 18-19 metų amžiaus moterų (13 proc.) bei trys ketvirtadaliai 40-49 metų amžiaus moterų.

Lietuvos kaimo gyventojų užimtumo priklausomybės nuo šeiminių padėties ypatybės. 1998 m. DJT duomenimis, santuokoje buvusių kaimo gyventojų užimtumas mažesnis negu miesto (atitinkami užimtumo lygio rodikliai buvo 61 ir 67 proc.). Gana kontrastinga šio rodiklio priklausomybė nuo amžiaus (6.1 pav. ir 6.1 lentelė). Didesnis susituokusių žmonių užimtumas kaime negu mieste yra jaunimo, vidutinio (25-49 metų) amžiaus bei senų (65 metų amžiaus ir vyresnių) žmonių amžiaus grupėse, mažesnis - pagyvenusių asmenų

(50-64 metų amžiaus) grupėje. Manome, jog šie skirtumai daugiausia susiję su kaimo žmonių darbu žemės ūkio sferoje.

Daug menkai kvalifikuoto jaunimo, nerandancio darbo miestuose, pragyvenimui užsidirba sparčiai išsijungdami į tuos žemės ūkio darbus, kurių atlikimas nereikalauja papildomos kvalifikacijos, o pakanka esamų sugebėjimų ir fizinės jėgos. O stambiuosiuose miestuose gyventojai į darbo rinką integruojasi vėliau. Paklausios specialybės išsigijimas atitolina jų darbinės veiklos pradžią, tačiau jų kvalifikacija, lyginant su kaimo jaunimu, tampa gerokai aukštesnė, o darbas geriau apmokamas. Tai ypač reikšminga aprūpinant šeimą bei užtikrinant aukštesnį jų pragyvenimo lygį. Nesudėtinga paaiškinti ir šiek tiek didesnę santuokoje esančių senų kaimo žmonių užimtumą (6.1 lentelė), kadangi daug ūkininkaujančių žmonių yra pensinio amžiaus.

Didžiausias užimtumo skirtumas matyti pagyvenusiu žmonių amžiaus grupėje. Didesnį vedusių miesto gyventojų užimtumo lygį 50-64 metų amžiaus grupėje sąlygoja jų noras užsidirbti senatvės pensiją. O didelė dalis kaimo gyventojų dėl mažo apdraustų dirbančiųjų skaičiaus praktiškai "iškrenta" iš socialinio draudimo sistemos ("Sodros" duomenimis, socialinio draudimo įmokas mokančių ūkininkų skaičius 1999 m. pabaigoje nesiekė 3 tūkst.). Tai ypač aktuali socialinė problema, kadangi dauguma suaugusių darbingo amžiaus šeimų narių, neturėdami samdomos darbo vietos, gali netekti teisės į senatvės pensiją. Faktiškai socialinio draudimo įmokų nemoka dauguma ūkininkų, kurių didelė dalis smulkiame žemės ūkio sektoriuje ypač skursta. Vadinas, dabartiniu metu besikaupiančios socialinės problemos automatiškai gali būti perkeltos ateities kartoms. Kaimo užimtųjų skaičius oficialiame ekonomikos sektoriuje ateityje

priklausys ne tik nuo apdraustų dirbančiųjų ir darbo biržose registruojamų kaimo bedarbių skaičiaus dinamikos (greičiausiai gausėjimo), bet ir nuo to, į kurios rinkos įtakos sferą (oficialios ar neoficialios) pateks žemės ūkyje darbą praradę asmenys. Tai neišvengiamai susiję su užimtumo žemės ūkyje mažėjimu Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos erdvę. Pastarasis veiksnyss neišvengiamai lems kaimo šeimų užimtumą ir materialinę padėtį ateityje.

6.1.2. Šeimos narių nedarbas ir dalyvavimas darbo rinkoje

Siekdami sudaryti bendrą vaizdą, glaustai aptarsime Lietuvos darbo rinkos pagrindinių rodiklių dinamiką 1996-1999 m. (6.5 lentelė). Lentelės sudarytos naudojant Lietuvos darbo biržos atitinkamų metų ataskaitų duomenis.

Pateikti duomenys rodo, jog analizuojamu laikotarpiu (1999 m. palyginti su 1996 m.) kai kurie rodikliai pagerėjo - sumažėjo bedarbių skaičius metų pradžioje (3,9 proc.), padidėjo įdarbintų bedarbių skaičius (37,5 proc.), tačiau padidėjo ir naujai per metus užregistruotų bedarbių skaičius (33,2 proc.), o laisvų darbo vietų skaičius (metų pabaigoje) beveik nepakito.

Padėtį darbo rinkoje ir jos raidos tendencijas tiksliau apibūdina santykiniai darbo rinkos rodikliai ir jų dinamika (6.6 lentelė).

Dauguma analizuojamų santykinų rodiklių aptariamuoju laikotarpiu šalyje pablogėjo. Padidėjo nedarbo lygis (metų pabaigoje ir vidutinis metinis), ilgalaikio nedarbo norma (ilgalaikių bedarbių dalis bendrame jų skaičiuje) padidėjo 40,8 proc., vidutinė nedarbo trukmė - 10,9 proc., bedarbių įdarbinimo norma (įdarbintų bedarbių skaičiaus ir naujai per tą patį laikotarpį užregistruotų bedarbių

skaičiaus procentinis santykis) sumažėjo 5,3 proc. Daug pagerėjo tik du iš analizuojamųjų rodiklių - įdarbinimo lygis – įdarbintų per metus bedarbių skaičiaus procentinis santykis su bendru užregistruotų bedarbių skaičiumi (bedarbių skaičiaus metų pradžioje ir naujai per metus užregistruotųjų suma) padidėjo 21,6 proc. ir bedarbių įtraukimo į aktyvias užimtumo programas lygis (dalyvavusių per metus užimtumo programose bedarbių skaičiaus procentinis santykis su bendru per metus registruotų bedarbių skaičiumi) - 48,1 proc.

Šiek tiek detaliau aptarsime bedarbių moterų, auginančių vaikus (MAV) iki 14 metų amžiaus, skaičiaus dinamiką ir jų dalį bendrame bedarbių, turinčių teisę į papildomas užimtumo garantijas (PUG), skaičiuje (6.4 lentelė).

Visų bedarbių moterų, turinčių teisę į PUG, skaičius 2000 m. pradžioje, palyginti su 1998 m. pradžia, padidėjo 23,5 proc., o MAV iki 14 metų amžiaus - 22,3 proc. Naujai per metus užregistruotų bedarbių moterų su PUG skaičius 1999 m., palyginti su 1998 m., padidėjo 8,2 proc., o MAV iki 14 metų amžiaus - 8,4 proc. Įdarbintų bedarbių moterų, turinčių teisę į PUG, skaičius 1999 m., palyginti su 1998 m., sumažėjo 5,5 proc., o MAV iki 14 metų amžiaus - 4,9 proc.

Galima apskaičiuoti, kokią dalį bedarbės MAV iki 14 m. sudarė bendrame bedarbių moterų su PUG skaičiuje. Lyginant 1998 m. ir 1999 m. pradžios duomenis, vienų ir kitų moterų dalis buvo maždaug vienoda - apie 81,0 proc. Tą patį galima pasakyti ir apie naujai per metus užregistruotųjų ir per metus įdarbintųjų dalį, kuri sudarė atitinkamai 84,0 ir 90,0 proc.

Taigi lyginant MAV iki 14 metų amžiaus ir visų bedarbių moterų, turinčių teisę į PUG, atitinkamus rodiklius ir jų dinamiką, galima konstatuoti, kad jie iš esmės sutapo.

6.4 lentelė

Lietuvos moterų užimtumas, amžius
ir vaikų skaičius šeimoje 1994-1995 m.

	Respondento amžius (apklausos metu)							
	18-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	Viso
	Gimimo kohorta (19..)							
	75-77	70-75	65-70	60-65	55-60	50-55	45-50	
a. Užimtų moterų dalis pagal auginamų vaikų skaičių (procentai)								
0	12,6	28,1	17,0	10,8	8,8	12,8	21,7	16,3
1	0,4	10,5	25,8	20,5	19,5	24,2	28,8	19,2
2	0,0	1,1	15,9	27,9	33,9	32,1	22,0	19,6
3+	0,0	0,0	1,1	6,2	9,4	7,4	3,7	4,1
Iš viso	13,0	39,7	59,7	65,4	71,6	76,5	76,2	59,2
Respondentų skaičius	262	524	466	517	457	392	382	3000
b. Užimtų dalį darbo laiko moterų dalis pagal auginamų vaikų skaičių (procentai)								
0	41,2	30,3	14,4	6,2	6,1	5,3	8,9	11,3
1	2,9	9,1	14,7	8,9	9,5	11,7	15,8	11,4
2	0,0	0,5	8,6	14,5	13,5	10,3	9,3	9,9
3+	0,0	0,0	0,7	3,3	2,8	4,3	1,0	2,1
Iš viso	44,1	39,9	38,5	32,8	31,8	31,7	35,1	34,7
Respondentų skaičius	34	208	278	338	327	300	291	1776
c. Užimtų moterų dalis, kurių jauniausias vaikas yra lopšelinio amžiaus (iki 3 m.), pagal užimtumo laiką (procentai)								
dirba dalį darbo laiko	4,3	7,1	12,2	12,6	20,7	9,1		10,5
dirba visą darbo laiką	0,0	12,4	31,8	32,2	20,7	9,1		22,1
dirba iš viso	4,3	19,5	43,9	44,8	41,4	18,2		32,5
Respondentų skaičius	23	169	148	87	29	11		467
d. Užimtų moterų dalis, kurių jauniausias vaikas yra darželinio amžiaus (3-6 m.), pagal užimtumo laiką (procentai)								
dirba dalį darbo laiko		12,7	22,1	15,8	22,4	15,4	0,0	18,3
dirba visą darbo laiką		30,9	39,0	45,8	35,3	34,6	0,0	39,2
dirba iš viso		43,6	61,0	61,6	57,6	50,0	0,0	57,5
Respondentų skaičius		55	172	190	85	26	8	536
d. Užimtų moterų dalis, kurių jauniausias vaikas yra pradinėjų klasių mokiniams pagal užimtumo laiką (procentai)								
dirba dalį darbo laiko		100,0	24,4	26,9	21,7	28,3	16,7	24,4
dirba visą darbo laiką		0,0	33,3	45,0	51,2	46,5	52,4	47,1
dirba iš viso		100,0	57,8	71,9	72,9	74,7	69,0	71,5
Respondentų skaičius		1	45	160	207	99	42	554

Šaltinis: V.Stankūnienė ir kt., 1999.

6.5 lentelė

Pagrindinių darbo rinkos rodiklių dinamika Lietuvoje 1996-1999 m.

Metai	Bedarbių skaičius metų pradžioje		Užreg. bedarbių per metus			Įdarbinta bedarbių per metus			Nutr. darbo paieška		Užregistr. laisvų darbo vietų metų pr.
			Iš viso	Iš jų:		Iš viso	Iš jų:		Iš viso	Iš jų: bedarb. (PUG)	
	Iš viso	mot.		bedarb. (PUG)	mot.		bedarb. (PUG)				
1996	127738	70366	183631	86727	63884	48005	24048	16450	201984	71183	1343
1997	109385	59580	193513	91510	66329	60437	30707	19946	175637	59564	1564
1998	120159	61885	204271	94479	66879	69430	35237	22791	128419	66125	1930
1999	122751	61124	244684	108370	74174	65998	33579	20998	121030	37605	1325

6.6 lentelė

Darbo rinkos santykiniai rodikliai 1996-1999 m. (procentais)

Metai	Nedarbo lygis metų pabaigoje	Vidutinis metinis nedarbo lygis	Įdarbinimo lygis*	Įdarbinimo norma	Dalyvav. aktyviose užimtumo prog. lygis	Ilgalaikio nedarbo norma	Vidut. nedarbo trukmė (mėn)
1996	6.2	7.1	19,0	32,2	13,3	10.3	-
1997	6.7	5.9	23.6	36.8	17.0	12.6	5.5
1998	6.9	6.4	25.8	40.9	21.7	12.4	5.5
1999	10,0	8,4	23,1	30,5	19,7	14,5	6,1

Bedarbių ir įdarbintųjų skaičiaus dinamikai apibūdinti geriau tinka santykiniai rodikliai. Vienas iš tokių rodiklių yra darbo rinkos papildymo koeficientas (naujai per metus užregistruotų bedarbių skaičiaus santykis su nutrauktų per metus darbo paieškų skaičiumi). Patogumo dėlei šį rodiklį galima išreikšti procentais. Jis parodo, kiek naujai užregistruotų bedarbių tenka 100-ai nutrauktų darbo paieškų. Šis rodiklis 1998 m. visoms bedarbėms moterims, turinčioms teisę į PUG, buvo 159 proc., o bedarbėms MAV iki 14 metų amžiaus - 170 proc., 1999 m. – atitinkamai 205 ir 214 proc., 2000 m 1 ketv. - 230 ir 233 proc. Tai reiškia, kad per visą aptariamąjį laikotarpį 100-ai nutrauktų darbo paieškų bedarbėms MAV iki 14 metų amžiaus, teko daugiau naujai užregistruotų bedarbių, nei visoms bedarbėms moterims, turinčioms teisę į PUG. Paginti su pasitarosiomis, bedarbės MAV iki 14 metų amžiaus labiau suinteresuotos išsaugoti bedarbio statusą, ir tai didžia dalimi susiję su pažymomis komunalinių paslaugų mokesčių kompensacijoms gauti.

6.7 lentelė

Bedarbių, turinčių teisę į PUG, skaičiaus dinamika

	Metai, ket- vartis	Bedarbių su PUG skaičius laikotarpio pradžioje		Užregistruota per ketvirtį		Įdarbinta per ketvirtį		Nutraukta darbo paieška	
		Iš viso	Moterų	Iš viso	Moterų	Iš viso	Moterų	Iš viso	Moterų
Iš viso su PUG*	1998.	44508	35980	67 351	52 840	22 791	19 154	43 424	33 181
MAV iki 14 m.**	1998 .	29369	29227	44 766	44 421	17 412	17 273	26 358	26 191
Iš viso su PUG	1999 .	43520	34523	74 382	57 195	20 998	18 102	37 605	27 888
MAV iki 14 m.	1999 .	28510	28132	48 532	48 152	16 546	16 430	22 695	22 482
Iš viso su PUG	1999 I ket.	43 520	34 523	21 430	16 831	4 895	4 246	8 174	6 302
MAV iki 14 m.	1999 I ket.	28 310	28 132	14 314	14 221	3 881	3 856	5 252	5 214
Iš viso su PUG	1999 II ket.	50 801	39 992	16 045	12 058	6 170	5 210	12 013	8 873
MAV iki 14 m.	1999 II ket.	32 721	32 550	9 930	9 840	4 747	4 712	7 231	7 158
Iš viso su PUG	1999 III ket.	46 412	36 299	19 053	14 892	5 517	4 848	8 983	6 449
MAV iki 14 m.	1999 III ket.	29 045	28 905	12 931	12 838	4 466	4 444	5 099	5 060
Iš viso su PUG	1999 IVket.	51 361	40 177	17 854	13 414	4 416	3 798	8 435	6 264
MAV iki 14 m.	1999 IVket.	32 472	32 289	11 357	11 253	3 452	3 418	5 113	5 050
Iš viso su PUG	2000 I ket.	57 619	44 430	20 627	15 371	3 773	3 442	9 001	6 684
MAV iki 14 m.	2000 I ket.	35 943	35 733	13 044	12 893	3 217	3 191	5 562	5 532

* Visi bedarbiai, turintys papildomas užimtumo garantijas (PUG).

** Moterys, auginančios vaikus (MAV) iki 14 metų amžiaus ir vyrai, vieni auginantys tokio pat amžiaus vaikus.

Taigi analizuojamu laikotarpiu sumažėjo tiek visų bedarbių moterų, turinčių teisę į PUG, tiek ir bedarbių MAV iki 14 metų amžiaus įdarbinimo lygis ir įdarbinimo norma, tačiau pastarieji abu rodikliai buvo šiek tiek geresni nei visų bedarbių moterų su PUG.

Lietuvos darbo birža nepateikia detalesnės informacijos apie bedarbes moteris, auginančias vaikus iki 14 metų amžiaus, ir vyrus, auginančius tokio pat amžiaus vaikus. Nėra tokių duomenų ir Statistikos departamento publikuojamose darbo jėgos (namų ūkių) tyrimo ataskaitose. Statistikos departamento 1998 m. gegužės mėn. atlikto darbo jėgos tyrimo medžiagoje¹ pateikiami duomenys apie nedarbo lygį amžiaus grupėse, išskiriant ištekėjusias ir išsiskyrusias moteris, tačiau nenurodomas vaikų skaičius. Detaliau neanalizuodami šių duomenų, glaustai aptarsime ištekėjusias ir išsiskyrusias moteris tik vienoje (25-49 m.) amžiaus grupėje, kurioje vaikų buvimo tikimybė gana didelė.

Šioje amžiaus grupėje ištekėjusių moterų ir vedusių vyrų bendras nedarbo lygis 1998 m. buvo 11,9 proc., iš jų moterų - 12,7 proc., vyrų - 11,2 proc. Tarp išsiskyrusių moterų ir našlių bendras nedarbo lygis buvo 22,4 proc., iš jų moterų - 19,4 proc., vyrų 29,7 proc. Matome, kad išsiskyrusiųjų ir našlių grupėje nedarbo lygis beveik 2 kartus, o vyrų beveik 2,7 karto didesnis nei ištekėjusiųjų ir vedusiųjų grupėje. Taigi, be kitų socialinių nepriekšlių, nepilnose šeimose gerokai dažniau apsilanko ir nedarbas.

¹ Darbo jėga, užimtumas ir nedarbas 1998 gegužės mėnesį (Darbo jėgos tyrimo rezultatai). Statistikos departamento leidinys. Vilnius 1998, p. 55

6.1.3. Paramos šeimai, auginančiai vaikams, analizė užimtumo sferą reguliuojančių dokumentų kontekste

Nuo pirmųjų nepriklausomybės atkūrimo dienų Lietuvoje buvo siekiama remti šeimos narių darbinę veiklą, skatinti jų ekonominę aktyvumą bei sudaryti sąlygas greičiau grįžti į darbą nedarbo atveju. 1990 m. gruodžio mėn. priimant naują Gyventojų užimtumo įstatymą buvo numatytos lengvatos moterims bei vyrams, vieniems auginantiems vaikams. Parama ir įvairaus pobūdžio lengvatos šeimų, auginančių vaikams, nariams buvo įteisintos darbo sutarties įstatyme, žmonių saugos darbe įstatyme, atostogų įstatyme ir pan. Toliau detaliau aptarsime įvairių normatyvinių dokumentų straipsnius ir nuostatas, kurios susijusios su mūsų analizuojamu klausimu (medžiagą šiam skyriui pateikė Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Piniginės socialinės paramos skyriaus specialistai).

Bedarbių rėmimo įstatymu buvo nustatyta:

- Asmenims, jaunesniems kaip 18 metų, moterims, turinčioms vaikų iki 14 metų, ir vyrams, vieniems auginantiems vaikams iki tokio pat amžiaus, įdarbinti darbo biržos teikimu savivaldybės kasmet darbdaviams nustato įdarbinimo arba darbo vietų skaičiaus steigimo kvotas iki 5% bendro darbuotojų skaičiaus (7 str.).
- Nepilnamečiui iki 18 metų, moteriai turinčiai vaikų iki 14 metų, ir vyrui, vienam auginančiam vaikams iki tokio pat amžiaus, apie numatomą atleidimą iš darbo turi būti pranešta raštu prieš 4 mėnesius (9 str.).
- Darbdavys negali nutraukti darbo sutarties savo iniciatyva su asmenimis, jaunesniais kaip 18 metų, moterimis turin-

čiomis vaikų iki 14 metų, ir vyrais, vienais auginančiais vaikus iki tokio pat amžiaus, jei nėra jų kaltės ir bendras jų skaičius tarp dirbančiųjų yra mažesnis už savivaldybių nustatytą įdarbinimo ar papildomų darbo vietų skaičiaus steigimo kvotą (9 str.).

- Bedarbėms moterims, auginančioms vaikus iki 8 metų, taip pat vyrams, vieniems auginantiems vaikus iki 8 metų, net ir neturint reikiamo valstybinio socialinio draudimo darbo stažo suteikta teisė gauti valstybės remiamų pajamų dydžio bedarbio pašalpą (16-1 str.).

Darbo sutarties įstatymu nustatyta:

- Darbo sutartis darbdavio iniciatyva ir darbdavio valia negali būti nutraukta su nėščia moterimi (35 str.).
- Darbo sutartis darbdavio valia ar darbdavio iniciatyva, kai nėra darbuotojo kaltės, negali būti nutraukta su motina, auginančia vaiką iki 3 metų (jei nėra motinos - su tėvu arba globėju, auginančiu vaiką iki to pat amžiaus). Ši garantija netaikoma, jeigu įmonė likviduojama (35 str.).
- Asmenys, kurie vieni išlaiko vaikus iki 16 metų, turi pirmenybės teisę būti palikti dirbti, mažinant darbuotojų skaičių (37 str.).

LRV nutarimu "Dėl ne visos darbo dienos arba savaitės darbo laiko nustatymo tvarkos patvirtinimo" nustatyta:

- Teisė dirbti ne visą darbo dieną (savaitę) nėščiai moteriai, turinčiai vaiką (vaikų) iki 14 metų ar neįgalų vaiką iki 16 metų, tėvui, vienam auginančiam vaiką (vaikus) iki 14 metų arba invalidą vaiką iki 16 metų, globėjui, auginančiam tokio pat amžiaus vaiką (vaikų) (2 p.).

Žmonių saugos darbe įstatymu nustatyta:

- Darbuotojams nuo 16 iki 18 metų nustatoma sutrumpinta (36 valandų) savaitės darbo trukmė, o asmenims nuo 14 iki 16 metų - 24 valandų per savaitę darbo trukmė (41 str.).
- Draudžiama skirti dirbti nakties metu be sutikimo motiną, tėvą ar globėją, kurie vieni augina vaikus iki 8 metų (45 str.).
- Darbdavys privalo nustatyti ne visos darbo dienos arba ne visos darbo savaitės darbo grafiką, jeigu to prašo nėščia moteris, moteris, turinti vaiką iki 14 metų arba vaiką invalidą iki 16 metų; tėvas, vienas auginantis vaiką iki 14 metų, taip pat globėjas, auginantis tokio pat amžiaus vaiką (46 str.).
- Asmenims iki 18 metų suteikiamos ne mažiau kaip 2 poilsio dienos per savaitę. (60 str.)
- Draudžiama skirti asmenis, jaunesnius kaip 18 metų, dirbti naktį, poilsio ir švenčių dienomis, viršvalandinius darbus (61 str.).
- Nėščioms moterims privalo būti sumažintos darbo normos arba jos turi būti perkeliamos į kitą sveikatai nekenksmingą darbą, už kurį mokamas ne mažesnis kaip anksčiau gautas atlyginimas (63 str.).
- Nėščias moteris ir moteris, turinčias iki 3 metų vaiką, draudžiama skirti viršvalandiniams darbams bei darbui naktį, o dirbti poilsio ir švenčių dienomis, siųsti į komandiruotes leidžiama tik joms sutikus (63 str.).
- Moterys, turinčios vaikų iki 1,5 m. ir dėl to negalinčios dirbti, jų prašymu perkeliamos į kitą darbą, paliekant ankstesnį darbo užmokestį iki vaikui sueis 1,5 metų. Taip pat joms ne

rečiau kaip kas 3 valandos duodamos ne trumpesnės kaip pusės valandos pertraukos kūdikiui maitinti (63 str.).

- Moterys, turinčios vaikų nuo 3 iki 14 metų, neįgalių vaikų iki 16 metų, negali būti skiriamos dirbti viršvalandinių darbų arba būti siunčiamos į komandiruotes be jų sutikimo (63 str.).
- Moterys, auginančios vaiką iki 14 metų, jeigu yra galimybė, turi pirmumo teisę pasirinkti darbo pamainą (63 str.).
- Moterims iki 40 metų draudžiama skirti darbus, galinčius pakenkti motinystės funkcijoms (64 str.).

Atostogų įstatymu nustatyta:

- Darbuotojams iki 18 metų, neįgaliesiems, motinai ar tėvui, vieniems auginantiems namie neįgalų vaiką iki 16 metų, suteikiamos 35 kalendorinių dienų kasmetinės atostogos (6 str.).
- Moteriai pageidaujant prieš nėštumo atostogas kasmetinės atostogos gali būti suteikiamos nesuėjus 6 nepertauktojo darbo mėnesiams (8 str.).
- Asmenys iki 18 metų, nėščios moterys ir moterys, turinčios vaikų iki 14 metų arba neįgalų vaiką, turi teisę pasirinkti kasmetinių atostogų laiką. Vyrams, kurių žmonoms suteiktos nėštumo ir gimdymo atostogos, jų pageidavimu atostogos suteikiamos žmonių atostogų metu (9 str.).
- Moterims suteikiamos 70 kalendorinių dienų iki gimdymo ir 56 (70) kalendorinių dienų po gimdymo nėštumo ir gimdymo atostogos (18 str.).
- Motinai jos pageidavimu arba šeimos pasirinkimu - vaiko tėvui, senelei, seneliui ar kt. giminaičiams, faktiškai augi-

nantiems vaiką, suteikiamos atostogos vaikui prižiūrėti iki jam sueis 3 metai (19 str.).

- Motinos, auginančios vaiką iki 14 metų, pageidavimu kasmet suteikiamos nemokamos iki 14 kalendorinių dienų trukmės atostogos, o motinai, auginančiai neįgalų vaiką iki 16 metų, - iki 30 kalendorinių dienų (20 str.).

Darbo įstatymų kodeksu nustatyta:

- Papildoma poilsio diena per mėnesį arba dviem valandomis sutrumpinta darbo savaitė motinoms turinčioms 2 vaikus iki 12 metų (202 - 2 str.).
- Dvi papildomos poilsio dienos per mėnesį arba keturiomis valandomis sutrumpinta darbo savaitė motinoms, turinčioms 3 ir daugiau vaikų iki 12 metų (202 - 2 str.).

**6.1.4. Paramos šeimai, auginančiai vaikus,
tobulinimo galimybių užimtumo srityje vertinimas,
atsižvelgiant į kitų šalių patyrimą
ir tarptautinių dokumentų nuostatas**

Europos Taryba 1995 m. patvirtino rekomendaciją valstybėms narėms dėl darbo ir šeimos gyvenimo suderinimo. Vienas iš pagrindinių rekomendacijos principų: siekiant efektyviai įgyvendinti lygias dirbančių vyrų ir moterų galimybes, kiekvienos šalies narės pagrindinis nacionalinės politikos tikslas turėtų būti pagalba asmenims, dirbantiems ir turintiems šeiminių išsipareigojimų suderinti savo darbą su šeimos funkcijų atlikimu. Pagrindinė priemonė šiam tikslui pasiekti - lanksčių užimtumo formų taikymas.

Kita vertus, Europos Sąjungos šalių užimtumo strategijoje iki 2000 metų numatyti tokie tikslai:

1. Įsidarbinimo galimybių didinimas.
2. Verslininkystės (ypač smulkaus ir vidutinio verslo) sąlygų tobulinimas.
3. Darbo jėgos atitikimo rinkos poreikius tobulinimas.
4. Lygių galimybių darbo sferoje užtikrinimas, kas tiesiogiai daro poveikį paramos šeimoms, auginančioms vaikus, formavimui.

Apibendrinant užsienio šalių patyrimą teikiant paramą užimtumo sferoje šeimoms, auginančioms vaikus, galima išskirti pagrindines paramos tobulinimo kryptis. ES šalyse daugiausia dėmesio skiriama aktyvioms užimtumo skatinimo formoms. Valstybės narės, formuodamos užimtumo politiką, siekia:

- skatinti informacijos pateikimo apie galimybes įsidarbinti kokybę ir įvairovę;
- skatinti darbdavius priimti į darbą daugiau darbuotojų, taikant jiems palankias sąlygas (tam tikros mokesčių lengvatos, papildomos socialinės garantijos ir kt.);
- skatinti darbuotojus ir užtikrinti jiems galimybes persikvalifikuoti, kelti kvalifikaciją;
- taikyti lanksčias darbo organizavimo formas: pertvarkyti darbo grafiką žmogui palankesnėmis sąlygomis, sudaryti sąlygas keliems darbuotojams dalintis viena darbu, įdiegti nepilnos darbo dienos grafiką, sudaryti sąlygas dirbti namuose, atlikti darbus internetu;
- didinti jaunimo užimtumo lygį, ypač tik pradedančio darbinę veiklą;
- atsižvelgiant į pajamų ir turto deklaravimo rezultatus, taikyti ekonominės paramos priemones: išmokas vaikams,

- pradedantiems lankyti mokyklą; teikti specialią paramą besimokantiems vaikams, finansinę paramą profesinio (ir aukštojo) rengimo metu;
- numatyti priemones ir jų finansavimo šaltinius, kad įsigijusiam profesiją jaunimui būtų sudarytos sąlygos išsidarbinti pirmą kartą (6-12 mėn.);
 - siejant darbo rinkos priemones ir konkrečias programas su šeimos ir socialinės politikos priemonėmis, palengvinti moterų integraciją į darbo rinką ir pagerinti moterų užimtumo kokybę, visų pirma, perkvalifikavimo programomis bei stiprinant jaunimo padėtį darbo rinkoje;
 - daugiau dėmesio skirti masinėms informacijos priemonėms aptariant dirbančiųjų padėties darbo rinkoje ir bedarbystės problemas, į viešumą keliant dirbančiųjų teisių pažeidimo ir moterų diskriminacijos faktus;
 - didinti rengiamų profesijų atitikimą darbo rinkos reikalavimų (ūkio poreikių);
 - šeimoms, kurios yra testuojamų pašalpų vartotojos, taikyti permokymo, perkvalifikavimo priemones (tai padės joms ateityje susirasti geriau apmokamą darbą, nes testuojamų pašalpų vartotojai dažniausiai turi žemesnį išsilavinimą ir pan.), rengti joms specialias mokymo ir profesinės aktyvizacijos programas;
 - tobulinti paramą smulkiam ir vidutiniam verslui, ypač teikti mikrokreditavimą pradedantiems verslą, paramą naujoms darbo vietoms kurti, paramą viešosioms įstaigoms;
 - skatinti gyventojų grupių ir šeimų savitarpio pagalbą;

- aktyviau įtraukti nedirbančius šeimos narius į lokalinėje aplinkoje organizuojamus socialiai naudingus darbus ir nevyriausybinių organizacijų veiklą;
- plėsti ir remti nevyriausybines organizacijas kaip potencialias darbo vietas bei savitarpio pagalbos centrus asmenims, auginantiems vaikus.

6.1.5. Vaikus auginančių šeimų rėmimas užimtumo politikos lygmeniu

Viena iš pagrindinių šeimos pilnaverčio gyvavimo sąlygų yra jos pakankama materialinė gerovė, sukurta darbingų šeimos narių darbu, todėl jų užimtumo didinimas sudaro svarbiausią valstybės paramos šeimoms, ypač auginančioms vaikus, dalį. Šeimos paramos politika turi būti diferencijuota atsižvelgiant į šeimos materialinę padėtį ir jos narių esamą užimtumą.

Sparčiai keičiantis visuomenei, keičiasi ir tradicinės šeimos - tėvas-maitintojas-šeimos galva, motina-namų šeimininkė ir vaikai-išlaikytiniai - samprata. Nuolat daugėjant ištuokų ir nesantuokinių vaikų, nepilnų šeimų skaičius taip pat auga. Kartu daugėja ir moterų, turinčių materialiai aprūpinti savo vaikus, skaičius, t.y. šalia šeimų, turinčių du pajamų šaltinius, atsiranda šeimos su vienu "maitintoju". Moterims daug dažniau nei vyrams tenka vienoms (ar beveik vienoms) aprūpinti vaikus. 1989 m. surašymo duomenimis, Lietuvoje buvo 12,9 proc. šeimų, kuriose nebuvo tėvo, ir 1,36 proc. - kuriose nebuvo motinos. 1997 metais atlikto tyrimo metu nustatyta, kad pagrindinės socialinės pašalpos gavėjų grupės yra: nesusituokusios ar išsiskyrusios moterys, vienos auginančios vaikus, turinčios mažą darbo stažą ar visai nedirbusios iki gimdymo;

daugiavaikės šeimos, kuriose motina gauna pašalpas, o vyras gauna minimalią algą arba visai nedirba.

Tam, kad būtų lengviau apsispręsti, kokia valstybės parama šeimoms yra reikalinga ir kad ji atitiktų poreikius, šeimas galima suskirstyti į šiuos tipus:

- šeimos, kuriose abu tėvai yra dirbantys ir gaunantys pakankamas pajamas šeimai išlaikyti;
- šeimos, kuriose dirba vienas (vienintelis) iš tėvų ir šeimos pajamos patenkinamos tol, kol “maitintojas” turi darbą;
- šeimos, kuriose darbingi asmenys neturi darbo, tačiau aktyviai jo ieško ir/ar mokosi;
- šeimos, kuriose darbingi darbingo amžiaus tėvai neturi darbo ir jo neieško, t.y. jie yra ekonomiškai pasyvūs, o jų šeimas išlaiko valstybė, mokėdama pašalpas, teikdama socialinę paramą ir pan.

Pirmajam šeimų tipui valstybės pinigine parama nėra taip svarbi kaip ta politika, kuri šeimai padeda sureguliuoti, suderinti šeimos ir darbo funkcijas (priemonės, kurios gali būti taikomos šio tipo šeimoms yra aktualios ir kitiems mūsų išskirtiems šeimų tipams).

Užimtumo sferoje šio tipo šeimoms labai svarbu užtikrinti galimybes lanksčiai organizuoti darbo valandas, kad būtų galima derinti darbo ir šeimos funkcijas (tai ypač aktualu biudžetinio tipo įstaigoms). Valstybė turėtų suteikti tinkamą paramą asmenims (dažniausiai moterims), grįžtantiems po vaiko priežiūros atostogų, nes šių atostogų metu ne tik nekeičiama kvalifikacija, bet iš dalies prarandama ir turėta. Be to, tikslinga gaivinti ir tobulinti vaikų ikimokyklinės priežiūros institucijas, ieškant naujų, lanksčių vaikų priežiūros formų (vaikų priežiūra namuose mažesnėse grupėse, maži vaikų darželiai darbovietėse ar pan.).

Antrajam tipui priskiriamos šeimos su didesne rizika prarasti turimas šeimos darbo pajamas, kurios ir taip nėra didelės (dėl to, kad dirba vienas iš tėvų).

Valstybinė paramos šeimoms politika turėtų būti suaktyvinta dviem kryptimis: 1) padėti dirbantiesiems išlikti darbe bei gauti didesnes pajamas ir 2) tokioms šeimoms teikti įvairias mokesčių nuolaidas, lengvatas atsizvelgiant į šeiminei padėti bei gaunamas šeimos pajamas.

Trečiajam tipui priskirtume šeimas, kuriose abu tėvai (ar vienas iš jų, ar vienintelis iš tėvų) netenka darbo arba vienas iš tėvų yra vaiko priežiūros atostogose.

Bedarbių moterų ir bedarbių vyrų skaičiai labai nesiskiria. Darbo biržos duomenimis, nuo 1994 m. kuri laiką bedarbių moterų buvo daugiau nei vyrų, ir 1998 m. jos sudarė 51,2 proc. visų užsiregistravusių bedarbių. Moterų nedarbo lygis 1998 m. taip pat šiek tiek aukštesnis nei vyrų, atitinkamai 6,6 proc. ir 6,2 proc. 1999 m. bendras nedarbo lygis išaugo iki 10 proc. ir pirmą kartą per visus šalies gyvavimo metus vyrų nedarbas augo sparčiau ir viršijo moterų nedarbą. Vyrų nedarbo lygis metų pabaigoje siekė 10,4 proc., o moterų - 9,6 proc.

Lietuvos darbo biržos duomenimis, moterys, ieškančios darbo per teritorines darbo biržas, daug aktyviau įsijungia į darbo rinkos politikos priemones, dalyvauja įvairiose programose, darbo klubuose. Jos, jausdamos didesnę atsakomybę už šeimos materialinį aprūpinimą, greičiau sutinka dirbti nors menkai apmokamą darbą.

Čia svarbų vaidmenį turi vaidinti darbo biržos, ypač padedant tiems, kurie patys nesugeba susirasti darbo arba savo turėtą kvalifikaciją perorientuoti į kitą. Nepaisant to, kad moterų nedarbo lygis

yra žemesnis už vyrų, esant ypač sunkiai šalies finansinei padėčiai, būtina išlaikyti nors esamą aktyvių darbo rinkos politikos priemonių bei papildomų užimtumo garantijų užtikrinimo lygį moterims ir vyrams, vieniems auginantiems mažamečius vaikus.

Ketvirtasis tipas šeimų, kurias galėtume laikyti ypač skurstančiomis, reikalauja ypatingo valstybės dėmesio. Jų vienintelės pragyvenimo pajamos dažniausiai yra valstybės mokamos pašalpos, kurios padeda šeimai tik egzistuoti. Darbingi suaugusieji tokiose šeimose yra visiškai ekonomiškai neaktyvūs ir nesuinteresuoti ieškoti darbo. Tokiu savo elgesiu jie ne tik patys neugdo savo darbinių sugebėjimų, bet ir nerodo gero pavyzdžio savo vaikams. Didelė tikimybė, kad užaugę tokiose šeimose vaikai taip pat taps valstybės išlaikytiniais.

Tokių šeimų užimtumo problemų sprendimu ypač turėtų rūpintis vietinės bendrijos (savivaldybės, seniūnijos), arčiausiai kurių tokios šeimos gyvena. Bendrijose, darbo biržoms padedant, gali būti organizuojami viešieji darbai arba kita veikla, į kurią turėtų būti įtraukiami skurdžiai gyvenančių šeimų nariai. Bet kokioje veikloje būtų palaiapsniui didinamas pasyvių asmenų aktyvumas, jie labiau turėtų įsilieti į bendruomenės gyvenimą ir tuo pačiu į darbą. Ypač didelę paramą tokioje veikloje galėtų suteikti bažnyčių bendruomenės ir nevyriausybinių organizacijos. Svarbu, kad tokių šeimų “gelbėjimo” darbų organizavimas nebūtų vien tik aukščiausių valdžios institucijų atsakomybė. Tuo turėtų pasirūpinti ir vietiniai gyventojai, tarp kurių gyvena tos šeimos.

Europos Sąjungos užimtumo strategijoje ypač pabrėžiama užimtumo smulkiame ir vidutiniame versle svarba. Tokia užimtumo forma labai palanki asmenims, turintiems šeimas. Tokia darbinio

aktyvumo forma leidžia lengviau derinti savo ir savo šeimos interesus, reguliuoti darbo laiką, organizuoti sau patogų darbą.

Kaip rodo užsienio šalių bei Lietuvos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos patirtis, valstybės politika efektyviai veikia tuomet, kai yra rengiami ir įgyvendinami konkretūs projektai. Pvz., Vokietijoje buvo parengtas projektas „Šeimai draugiška darbovietė“, kurio tikslas - padėti šeimos gyvenimą derinti su darbo išpareigojimais. Buvo paskelbtas konkursas organizacijoms, kurios sutiktų dalyvauti tokiaame projekte. Dalį šio projekto įgyvendinimo išlaidų dengė valstybė. Laimėjusioje organizacijoje buvo atliktas tyrimas, kokie yra poreikiai šeimoms turinčių darbuotojų, kad jiems būtų lengviau suderinti šeimos išpareigojimus su darbu. Nustačius poreikius, buvo numatytos atitinkamos priemonės ir įgyvendinamos organizacijoje. Įvertinus šio ar panašaus projekto rezultatus, galima plėsti tokių projektų įgyvendinimą.

Paminėtini Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos parengti ir įgyvendinami projektai, kurie nėra tiesiogiai susiję su paramos šeimoms teikimu, tačiau yra gana sėkmingi: „Socialinės politikos bei bendruomeninių socialinių paslaugų plėtra“, „Vietinių užimtumo iniciatyvų projektai“ ir kiti.

Apibendrinant anksčiau pateiktą medžiagą, galima teigti, kad ***valstybės parama:***

- reikalinga didžiąjai daliai šeimų, nepaisant to, ar jų darbinęgi asmenys yra dirbantys (ypač dirbantys samdomą darbą), ar jie yra visiškai pasyvūs ir gyvena tik iš valstybės numatytų pašalpų ir socialinės paramos;
- turi būti diferencijuota, atsižvelgiant į kiekvienos remtinios šeimos poreikius;

- gali būti diferencijuojama pagal teritorijas, šeimų gerovės lygį bei šeimos narių užimtumą.
- valstybės šeimos rėmimo politika
- turėtų būti nukreipta daugiau ne į šeimą kaip visumą, bet į jos narius atskirai, nes nuo kiekvieno jų individualios padėties priklauso ir bendra šeimos padėtis;
- gerinant tėvų užimtumą palaipsniui turi įgauti vietinį pobūdį, t.y. didžiausia atsakomybė rūpintis savo bendruomenės šeimomis bei nariais turi tekti vietiniams valdžios organams bei vietinėms visuomeninėms, bažnytinėms organizacijoms;
- turi labiau orientuotis į įvairių konkrečių projektų įgyvendinimą (tarp jų ir mokslinio tiriamojo pobūdžio);
- turi orientuotis į Europos Sąjungos rekomendacijas, harmonizuojant darbo įstatymus siekiant sudaryti teisingas sąlygas asmenų, turinčių šeimos išsipareigojimų, lanksčioms darbo formoms plėtoti.

6.2. IKIMOKYKLINĖ VAIKŲ PRIEŽIŪRA

Visuomenės branda, socialinės, ekonominės, etnokultūrinės sąlygos kuria aplinką, kuri formuoja ikimokyklinio vaikų ugdymo ideologiją, jos realizavimo strateginius kelius, formas bei plėtros prioritetus. Makro lygio sąlygos formuoja universaliąsias nuostatas dėl vaikų ugdymo formų, galimybių jas plėtoti ir realių vyriausybės bei nevyriausybinių institucijų veiksmų šioje srityje. Šeimų gyvenimo sąlygos išryškina vaikų ugdymo formų įvairovės ir jų turinio poreikius mikro lygiu. Makro lygio nuostatų ir veiksmų atitikimas mikro lygyje susiformavusių po-

reikių dėl vaikų ugdymo formų ir turinio iš esmės reikštų idealų variantą. Tačiau kiekvienu konkrečiu atveju dažniausiai tai yra tik pageidaujamas variantas. Nors neretai poreikiams neadekvačių ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymo sąlygų buvimas argumentuojamas realių galimybių stoka, tačiau gana retai jų kūrimo pradžia ir stimulus yra poreikių vertinimas.

Šio poskyrio tikslas yra trumpai apibendrinti vaikų ikimokyklinės priežiūros pokyčius visuomenės raidos ir konkrečių sąlygų kontekste, įvertinti Lietuvos ikimokyklinio vaikų ugdymo institucijų plėtros netolygumus kitų šalių patyrimo fone bei šių paslaugų šeimoms ateities perspektyvas konceptualiųjų idėjų ir tarptautinių dokumentų šviesoje.

6.2.1. Vaikų ikimokyklinės priežiūros ideologijos kitimas

Vaikų ikimokyklinio ugdymo formos atspindi platų įvairaus lygmens (individo, šeimos, giminės, vietinių bendrijų, šalies) ryšių, problemų, interesų spektrą. Kartu tai yra svarbus bendrakultūrinį visuomenės išsivystymo lygį vertinantis indikatorius. Kiek atsižvelgiama į mažų vaikų ugdymo veiksnį formuojant ir realizuojant socialinę politiką, pirmiausia paramos šeimai programos, gyventojų užimtumo, švietimo, paslaugų strategines kryptis bei priemones, rodo visuomenės brandumą, vyraujančią ideologiją dėl lyčių lygių teisių ir galimybių, moters vaidmens šeimoje ir visuomenėje bei šeimos interesų statusą vyriausybinėje politikoje.

Vaikų ikimokyklinio ugdymo formų prioritetai pirmiausia atspindi visuomenėje susiformavusias nuostatas ir elgsenos stereotipus dėl paramos šeimai bei moters vietos visuomenėje ir šeimoje.

Kiek visuomenė yra pažengusi nuo patriarchalinio prie partnerystės šeimos modelio, rodo specifinių užimtumo sąlygų numatymas tėvams, turintiems ikimokyklinio amžiaus vaikų, specialios priemonės paslaugų sferoje, ikimokyklinio ugdymo priemonės socialinėje ar šeimos politikoje ar net specialių ikimokyklinio ugdymo programų realizavimas.

Visuomenės brandos lygis, kai masiškai paplinta taip vadinamas “dviejų algų” ar “dviejų dirbančių tėvų” šeimos modelis, ikimokyklinis vaikų ugdymas peržengia šeimos rėmus ir tampa (bent jau turi tapti) visuomenės bei valstybės interesu. Tai natūrali socialinės raidos seka, besireiškianti įvairiose visuomenės struktūrose ir ryšiuose, atspindinti labai svarbų etapą šeimos evoliucijoje (Mason, Kuhlthau, 1992) ir paramos šeimai politikos raidoje.

Moteriai pradėjus profesionalią veiklą, iki tol dominavęs mažamečių vaikų ugdymas tik namuose tampa neadekvatus besikeičiančioms šeimos funkcionavimo sąlygoms, iškyla poreikis naujoms vaikų ugdymo formoms. Tai yra pagrindinė prielaida vaikų ugdymo tik šeimoje nykimui. Ji lemia universaliają pokyčių liniją. Nors skirtingai laiko ir būdų požiūriu, iš esmės visose išsivysčiusiose socialinės gerovės šalyse silpnėja ideologija, kad vaikų ikimokyklinis ugdymas ir priežiūra yra privatus reikalas ir išimtinė moters pareiga. Ji užleidžia vietą naujai ideologijai - vaikų ugdymas yra ir visuomenės bei valstybės reikalas ir atsakomybė (Avramov, 1993). Tai pabrėžiama ir tarptautiniuose dokumentuose. 1993 m. Ženevoje vykusioje Jungtinių tautų organizuotoje Europos Gyventojų konferencijoje vyriausybinio lygiu buvo pabrėžta, kad ikimokyklinių institucijų plėtra turėtų būti svarbi vyriausybės vykdoma priemonė, siekiant padėti šeimoms ir sprendžiant prieštaravimus tarp tėvų (motinos ir tėvo) šei-

minių funkcijų ir darbinio aktyvumo. Viena pagrindinių strateginių krypčių dėl paramos šeimoms plėtros, išsakytų šios konferencijos rekomendacijose, buvo tai, kad šalių vyriausybės, plėtodamos socialines paslaugas, tokias kaip lopšelius-darželius, gali padėti, tėvams siekiant saviraiškos darbe ir šeimoje (European, 1994).

Tačiau nepaisant didėjančios visuomenės ir vyriausybės atsakomybės už vaikų ugdymą, ir toliau akcentuojamos nuostatos dėl šeimos pirminės atsakomybės už vaikų ugdymą ir priežiūrą (Avramov, 1993). Besikeičiančią moters statuso ideologiją lydi ir šeimos instituto evoliucija, tėvų (tėvo ir motinos) pareigų pasikeitimai, vis labiau įsigali nuostatos dėl abiejų tėvų vienodos atsakomybės už vaikų ugdymą ir priežiūrą (Avramov, 1993).

Reali šio proceso eiga labai priklauso nuo socialinio, ekonominio, demografinio šalies raidos konteksto, o kartu ir nuo etnokultūrinių tradicijų bei jų gyvybingumo.

Toliausiai šia linkme yra pažengusi Švedija, viena ryškiausių socialdemokratinio gerovės valstybių tipo atstovė, pirmoji išpažinusi ir įstatymine tvarka pradėjusi realizuoti mums ir net kai kurioms Vakarų Europos šalims, pirmiausia Airijai ir Didžiąjai Britanijai, dar gana tolimas ir nelengvai suprantamas idėjas dėl tėvo dalyvavimo prižiūrint vaiką nuo pat kūdikystės (tėvui skiriamos apmokamos tėvystės atostogos) (Haas, 1990).

Šalys, labiau puoselėjančios etnokultūrinės tradicijas, paprastai ilgiau išsaugo patriarchalinį šeimos modelį. Kartu joms būdingas ir lėčiau kintantis moters statusas visuomenėje bei vaikų ugdymo formų virsmas. Nors Europos šalių paramos šeimai politikos apžvalgoje pabrėžiama, kad pastaruoju metu išsiplėtė vaikų priežiūros formų diapazonas, vis daugiau vaikų lanko dienos priežiūros iki-

mokyklinės institucijas, jų plėtra įvairiose šalyse išlieka gana netolygi (European, 1992). Be to, svarbiausias motyvas vaikų priežiūros formų plėtrai irgi yra gana nevienodas. Daugumoje šalių tai siejama su šeimos gyvenimo ir tėvų (pirmiausia, motinos) profesinės karjeros problema (Shulze, 1993; Haas, Hwang, 1999). Tačiau čia pastebimos kelios kryptys, kurioms atstovauja šalys, vykdančios skirtingas paramos šeimai politikas, o kartu ir išpažįstančios gana skirtingas ideologijas dėl vaikų ugdymo formų. Konservatyviam poliui atstovauja konservatyviojo-korporatyvinio socialinės gerovės modelio šalys, tokios kaip Didžioji Britanija ir Airija (Avramov, 1993, Bernhardt, 1992, Kienan, 1992). Vienas svarbiausių vaikų priežiūros formų plėtros (nors ir gana lėtos) motyvų Didžiojoje Britanijoje yra reakcija į darbdavių reikalavimus, vis daugiau moterų įsijungiant į profesionalią veiklą (Wicks, 1990). Airijoje gi - tuo pirmiausia siekiama padėti vaikams, gyvenantiems nepalankiomis sąlygomis (European, 1992; Kiely, Richardson, 1992; Kennedy, McCormack, 1997). Beje, šis tikslas paprastai yra prioritetas pradinėje vaikų priežiūros ideologijos virsmo stadijoje, steigiant pirmuosius lopšelių-darželius. Šio proceso ištakos Lietuvoje nusikelia į tarpukario metus (Pocienė, 1994-1995, Skirpskaitienė, 1994-1995).

Liberaliajame poliuje išryškėja moraliniai, dvasiniai ikimokyklinio ugdymo formų plėtros motyvai. Nyderlandijoje akcentuojamas vaikų priežiūros formų plėtros būtinumas, siekiant vaikų gerovės (Presvelou, Hoog, 1991). Švedijoje tai pripažįstama kaip viena iš prielaidų lyčių lygių teisių ir galimybių įsitvirtinimui ir yra svarbiausia paramos šeimai politikos strateginių kryptių (Meisaari-Polsa, Soderstrom, 1992; Meisaari-Polsa, 1997). Beje, ir Kairo tarptautinės *Gyventojų ir vystymosi konferencijos* programoje (1994) vaikų priežiūros cen-

trų plėtra priskiriama priemonėms, kuriomis turėtų būti siekiama gerinti moterų statusą ir šeimos gyvenimo sąlygas (National, 1995; Programme, 1996).

Išlieka ir gan skirtingos nuostatos dėl subjektų, atsakingų už vaikų ugdymą: šalys dar tebesprendžia dilemą - vaikų ugdymas yra privatus ar visuomeninis reikalas (Avramov, 1993). Būtent Švedija ir Danija priskiriamos prie šalių lyderių, kurios išpažįsta vaikų priežiūros modelį su “maksimalia visuomenės atsakomybe” (Child, 1990; Shulze, 1993; Meisaari-Polsa, 1997; Knudsen, 1997). Priešingame poliuje vėlgi yra Didžioji Britanija, kurioje ir toliau gan tvirtai dominuoja nuostatos dėl maksimalios privačios atsakomybės už vaikų ugdymą. Airija, Šveicarija ir Vakarų Vokietija irgi palaiko ši vaikų priežiūros ideologijos modelį (Child, 1990; Shulze, 1993; Federkeil, 1997; Kennedy, McCormack, 1997; Fux, 1997).

6.2.2. Lietuvos vaikų ikimokyklinės priežiūros sistemos kitimas kitų šalių patyrimo kontekste

Gerokai skirtingais tikslais, tempais, o kartu vadovaujantis gan prieštaringomis idėjomis pokario metu buvo plėtojamos ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūros formos buvusiose socialistinės sistemos šalyse (Avramov, 1993). Pagal vaikų ugdymo lopšeliuose-darželiuose kiekybinius rodiklius daugelis jų užėmė pirmaujančias vietas pasaulyje.

Lietuva buvo viena iš tų šalių, kurioje jau devintajame 20 a. dešimtmetyje dauguma mažamečių vaikų lankė lopšelius-darželius. Tačiau kuriant vaikų ikimokyklinių institucijų sistemą, iš esmės buvo akcentuojamas tik kiekybinis jų plėtros aspektas, vaikų ugdymo turiniui neskiriant didesnio dėmesio. Be to, nepaisant ikimokyklinių

institucijų plėtros, Lietuvoje išliko ryškus prieštaravimas tarp visuomenėje tebevyraujančių patriarchalinių nuostatų dėl iš esmės visiškos motinos atsakomybės už mažamečių vaikų priežiūrą dominavimo ir maksimalaus moterų įtraukimo į visuomeninę gamybą (beveik prilygstančio vyrams). Natūralią lopšelių-darželių plėtros eigą iškreipė ir stoka įstatyminių bei ekonominių alternatyvų, pasirenkant vaikų priežiūros formas, bei nebuvimas galimybių pasiaukoti tik motinystei, bent kol paaugs vaikai. Darbo, socialinės apsaugos įstatymų sąlygotas būtinumas dirbti visuomeninėje gamyboje bei dėl labai limituotų algų negalėjimas išgyventi tik iš vyro algos vertė motinas greitai sugrįžti į darbą (iki devintojo 20 a. dešimtmečio pradžios - praėjus 56 dienoms po vaiko gimimo, t.y. po apmokamų motinystės atostogų ir tik nuo 1982 m. situacija kiek pagerėjo - moterys galėjo pasilikti su vaiku namuose iki jam sueidavo 1,5 metų) ir pasirinkti vaiko ugdymo ikimokyklinėse institucijose kelią. Nesant alternatyvų derinti profesinę veiklą su mažamečių vaikų priežiūra bei tebesant labai gajoms patriarchalinėms nuostatomis, buvo sukurta aplinka, lemianti kone prievartinę tėvų elgseną, prižiūrint mažamečius vaikus - vaikai masiškai lankė lopšelius-darželius, paplito moters "dvigubos darbo dienos" fenomenas. Be to, tai buvo realizuojama su moters ir vyro lygių teisių idėjos lozungu.

Iš esmės visą sovietmetį vyravo aiški ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymo ir priežiūros tendencija: vis daugiau vaikų lankė darželius ir lopšelius, vis mažiau šeimų vaikus augindavo tik namuose. Be to, lopšelių-darželių poreikiai buvo nepatenkinami, vietų jose laukė didelės eilės, o pačios ikimokyklinės institucijos buvo perpildytos. Deja, statistiniai duomenys apie tai yra menki.

Kaip matyti iš 6.2 pav., vaikų, lankančių ikimokyklinės institucijas, pastoviai gausėjo. Lopšelių-darželių lankomumas prieš pat atgimimą Lietuvoje buvo pasiekęs aukščiausią lygį. 1987 m. Lietuvoje lopšelių-darželius lankė 74 proc. ikimokyklinio amžiaus vaikų: darželius - per 71 proc. 3-6 metų, o lopšelius - apie pusę (46 proc.) 1-2 metų amžiaus vaikų. Miestuose ikimokyklinės įstaigas lankančių vaikų dalis buvo dar didesnė: darželius lankė 80 proc., o lopšelius apie 60 proc. atitinkamo amžiaus vaikų.

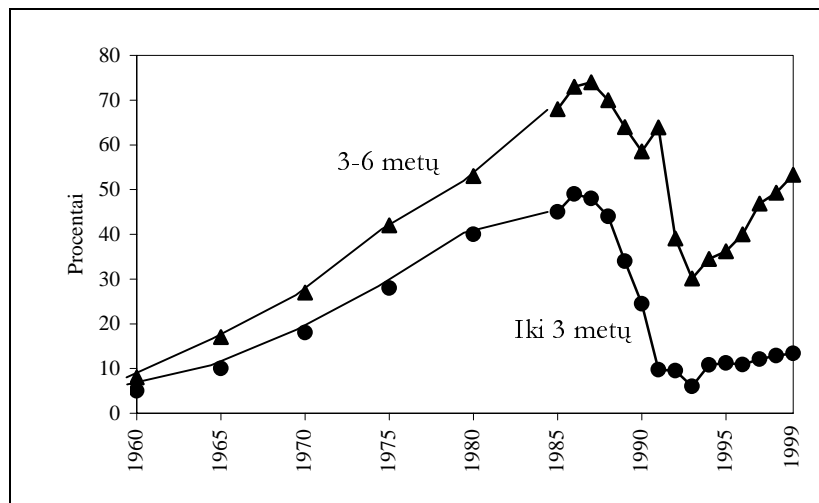
20 a. devintojo dešimtmečio viduryje Lietuvos ikimokyklinių vaikų institucijų lankomumo rodikliai buvo vieni aukščiausių tarp kitų buvusios Sovietų Sąjungos respublikų (Lietuvoje 1985 m. lopšelių-darželius lankė 62 proc. ikimokyklinio amžiaus vaikų). Aukštesnis lankomumas tuo metu buvo tik Rusijoje (70 proc.), Estijoje (69 proc.), Baltarusijoje (67 proc.) ir Moldavijoje (67 proc.) (Socialnoje, 1989). Tuo metu Lietuvos vaikų ikimokyklinių institucijų lankomumo rodikliai buvo aukšti ir palyginti su Europos socialinės gerovės ekonomikos šalių rodikliais (6.3 pav.). Vėliau situacija lyginamuoju aspektu gerokai pasikeitė. Lietuvoje vaikų ugdymas ikimokyklinėse institucijose sparčiai sumažėjo, o išsivysčiusiose gerovės valstybėse pastoviai augo (6.8. lentelė). Latvijoje 20 a. dešimtojo dešimtmečio vaikų ikimokyklinės priežiūros institucijų pokyčiai buvo gana panašūs kaip ir Lietuvoje, o Estija tokio didelio vaikų ugdymo ikimokyklinėse institucijose sumažėjimo ši pertvarkų dešimtmetį nepatyrė ir 1995 m. jas lankė 57 proc. 3-6 metų vaikų (Lietuvoje - 36 proc.), 1998 m. - 72 proc. (Lietuvoje - 52 proc.) (Lietuvos, 2000).

Kaip jau buvo minėta, prasidėjus atgimimui, nuo 20 a. devintojo dešimtmečio pabaigos mažamečių vaikų ugdymo institucijų sparčiai mažėjo. Dar atgimimo metu prasidėjęs požiūrio į mažų

vaikų ugdymą kitimas gerokai pakeitė vyriausybės veiksmus, o kartu ir šeimų nuostatas bei elgseną ugdant vaikus. Tačiau ir visuomenės reiškiamos nuostatos, ir vyriausybės veiksmai šioje srityje tuo metu nebuvo nuoseklūs ir motyvuoti. Atgimimo pradžioje visuomenė atkakliai reiškė nuomonę dėl sovietmečiu egzistavusios ikimokyklinio ugdymo sistemos atmetimo. Privatizacijos pradžioje, kolūkinės sistemos nykimo metu nemaža lopšelių-darželių buvo uždaryta, ypač kaime.

6.2 pav.

Ikimokyklinių institucijų lankomumas
(vaikų, lankančių ikimokyklinines institucijas, dalis bendrame atitinkamo amžiaus vaikų skaičiujė)

Šaltiniai: Lietuvos, 1991, 1992, 1993, 1994; Švietimas, 1999.

Buvo keičiami užimtumo įstatymai, liberalizavę tėvų profesinės veiklos ir šeiminių funkcijų derinimo sąlygas: įstatymine tvarka buvo suteikta pasirinkimo galimybė motinai arba tėvui pasilikti su

vaiku namuose iki jam sukaks treji metai, suteikiant jiems iš dalies apmokamas vaiko priežiūros atostogas.

Sovietmečiu suformuotos ikimokyklinio vaikų ugdymo sistemos atmetimas ir net naikinimas bei pirmaisiais nepriklausomybės metais gan vangus jos pertvarkymas į naujo tipo vaikų institucijas buvo viena iš priežasčių, lėmusių lopšelių-darželių, ir ypač lopšelių, lankančių vaikų skaičiaus mažėjimą 1988-1993 m. (3.2 pav.). 1-6 metų amžiaus vaikų, lankančių ikimokyklinės įstaigas, dalis sumažėjo nuo 64 proc. 1987 m. iki 21 proc. 1993 m. (mieste nuo 74 iki 29 proc., kaime - nuo 34 net iki 6 proc.), iki trejų metų amžiaus - nuo 44 proc. net iki 6 proc. (mieste nuo 54 iki 9 proc., kaime nuo 26 iki 1 proc.), o vyresnių nei trejų metų amžiaus - nuo 71 iki 30 proc. (mieste nuo 82 iki 41 proc., kaime nuo 38 iki 8 proc.).

Be abejonės, lopšelių-darželių uždarymas, ypač kaime (1990-1991 m. kaime buvo uždaryta daugiau kaip 500 lopšelių-darželių), buvo gerokai pradėjęs riboti šeimų elgseną, pasirenkant vaikų ugdymo formas. Be to, gamybos nykimo metu gan plačiai dirbantiems taikytos nemokamos atostogos, didėjantis nedarbas tapo prievartiniu šeimų gyvenimo būdą ir vaikų priežiūros formas koreguojančiu veiksniumi. Laikiniai nedirbantys (esantys neapmokamose atostogose) tėvai paprastai atsisako ikimokyklinių institucijų paslaugų.

Nuo 1992 m. pertvarkant ikimokyklinės vaikų priežiūros sistemą labiau pradėjo jaustis nuoseklumas, ėmė kisti lopšelių-darželių vaidmuo. Rečiau bepasitaiko 20 a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje mūsų respublikoje pradėjusios reikštis antifeministinės, patriarchalinės nuostatos, gan aktyviai propagavusios moters-motinos idealą bei išimtinę moters pareigą vaikus auginti tik namuose. Buvo pradėta ikimokyklinių institucijų sistemos reorganizacija. Buvo per-

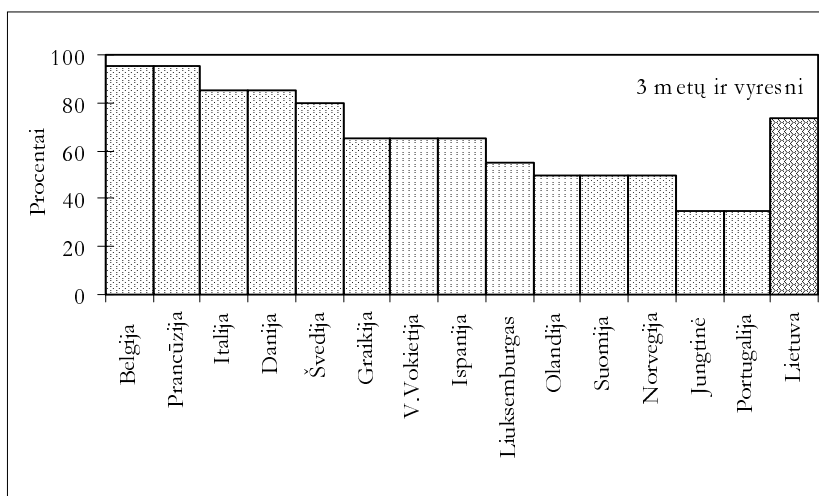
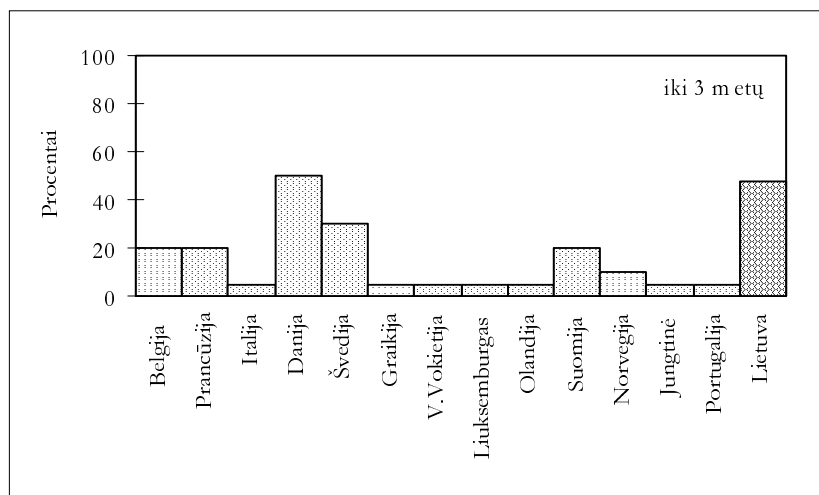
tvarkomas lopšelių-darželių darbo stilius: pereita prie laisvo lankymo grafiko, atsisakyta griežtai reglamentuoto lopšelių-darželių darbo režimo, vaikai ikimokyklines institucijas galėjo lankyti norimą dienų ir valandų skaičių, pradėtos taikyti įvairios vaikų individualaus ugdymo programos. Rinkos santykiai skatino ikimokyklinių institucijų įvairovę. Kuriamos specialios grupės ugdyti įvairių polinkių ir gabumų vaikus, steigiamos specializuotos ikimokyklinės institucijos ar grupės vaikams su įvairia negalia, bendrojo lavinimo mokyklose steigiamos priešmokyklinio ugdymo grupės ir pan.

Visa tai vaikų ugdymą ikimokyklinėse institucijose daro labiau dinamišką, patrauklų, naikina sovietmečiu susiformavusį neigiamą požiūrį į jas, didina poreikį joms. Vaikų ikimokyklinio ugdymo institucijų sistema ne tik įgavo naują turinį, bet ir nuo 20 a. dešimtojo dešimtmečio vidurio vėl plečiasi. 1998 m. jas jau lankė 38 proc. 1-6 metų vaikų (12,9 proc. - 1-2 metų ir 49,3 proc. - 3 ir vyresnio amžiaus vaikų) (Švietimas, 1999). Miestuose atitinkamai pagal vaikų amžių ikimokyklines institucijas lankė 52,3 proc., 18,6 proc. ir 67 proc. vaikų (Švietimas, 1999).

Atgimimo, pirmųjų valstybingumo atkūrimo metų aplinka ir socialinės, ekonominės sąlygos, gerokai koregavusios nuostatas ir elgseną, pasirenkant mažamečių vaikų ugdymo formas bei lėmusios ikimokyklinių institucijų nykimą, iš dalies dabartiniu metu stabdo prasidėjusį jų renesansą nauju (naujėjančiu) statusu. Vėl susiduriama su vietų stoka jose ir institucijų perpildymu. Tai akivaizdžiai rodo silpną vaikų ikimokyklinio ugdymo formų poreikio pažinimą, o kartu problemos aktualumą.

6.3 pav.

**Vaikų, lankančių ikimokyklinės institucijas, dalis
įvairiose Europos šalyse 1986-1989 m.**

Šaltinis: A.. H.Gauthier, 1993.

6.8 lentelė

3 ir 4 metų amžiaus vaikų, lankančių ikimokyklinės institucijas, dalis įvairiose Europos šalyse 1997 m. (procentais)

Šalys	3 metų amžiaus	4 metų amžiaus
Belgija	99	100
Ispanija	67	99
Italija	91	93
Čekija	44	83
Vokietija	58	81
Danija	63	80
Austrija	32	72
Estija	67	69
Bulgarija	55	66
Švedija	59	63
Latvija	47	52
Lietuva	35	38
Lenkija	20	28

Šaltinis: Data of Eurostat, 1999; Lietuvos, 2000.

Šiuo metu akivaizdžiai ryškėja kelios vaikų ugdymo nuostatų ir raidos strategijos, kurios labai priklauso nuo vaiko amžiaus. Patys mažiausi vaikai - iki vienerių metų, iš esmės yra prižiūrimi tik tėvų (daugiausia motinos), 1-2 metų vaikai, nors dažniausiai yra prižiūrimi motinos, daugiau nei dešimtadalis jų, ypač 2 metų jau lanko lopšelius. Pastaruoju metu kiek padažnėjo atvejų, kai jie yra prižiūrimi auklių. Nors auklių statusas, atrodytų, išgyvena renesansą, tačiau įvertinus kitų šalių patyrimą, vargu ar galima tikėtis, kad ši vaikų ugdymo forma labai plėsis. Pvz., Danijoje 20 a. devintojo dešimtmečio viduryje tik 3 proc. 0-6 metų vaikų buvo prižiūrimi auklių (Soren, 1990).

Jau nemaža dalis 3-5 metų vaikų ir dauguma 6 metų vaikų lanko darželius ar pradinio mokyklinio ugdymo institucijas (1998 m. 47 proc. šio amžiaus vaikų lankė ikimokyklinio ir 19 proc. - pradi-

nio mokyklinio ugdymo institucijas; Švietimas, 1999). Ikimokyklinio ugdymo reforma, išreiškianti tvirtą poziciją dėl svarbaus darželių vaidmens, vaikus ruošiant mokyklai, bei gana aukštas moterų užimtumas lemia tai, kad didžioji dalis priešmokyklinio amžiaus vaikų ugdoma ikimokyklinėse institucijose. Tai iš esmės yra universalioji tendencija, kuri nepaisant pastarųjų metų vaikų ugdymo formų raidos ir nuostatų nepastovumo, įsitvirtina mūsų šalyje, kurdama ikimokyklinio ugdymo paslaugų plėtros poreikį.

6.2.3. Vaikų ikimokyklinės priežiūros paslaugų plėtros Lietuvoje konceptualieji pagrindai

Šeimos politikos koncepcijos, kuriai 1996 m. pritarė Vyriausybė, skyriuje “Vaikų ugdymas” buvo suformuluoti pagrindiniai ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymo tikslai, principai ir veiklos kryptys. Pastaraisiais metais ikimokyklinio ugdymo paslaugų plėtra iš esmės vyko šeimos politikos koncepcijoje numatytais kryptimis, svarbiausios iš jų yra:

- Įgyvendinti priemones, užtikrinančias vaikų ugdymo paslaugų prieinamumą visoms to siekiančioms šeimoms, nepaisant jų pajamų.
- Užtikrinti pakankamą apsirūpinimą vaikų priežiūros ir ugdymo įstaigomis.
- Teikti vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugas, kurios atitiktų vaikų fizinio, emocinio ir dorovinio vystymo poreikius.
- Numatyti vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugų lengvatas ir prioritetus neįgaliems vaikams ir vaikams, kurių tėvai neįgalūs, vaikams iš nepilnų šeimų ar augantiems nepalan-

- kiomis sąlygomis (kur jie gali būti skriaudžiami ar apleisti) bei vaikams iš gausių šeimų.
- Užtikrinti vaikų priežiūros ir ugdymo institucijų bei jų teikiamų paslaugų įvairovę ir darbo lankstumą, atitinkantį šeimų poreikius:
 - plėsti visų tipų vaikų ugdymo paslaugas, kurių poreikius formuoja tėvų užimtumo specifika;
 - siekti, kad lopšelių-darželių, darželių, darželių-mokyklų plėtra, jų teikiamų paslaugų įvairovė ir kokybė tenkintų šeimų poreikius bendrijose;
 - plėtoti specializuotas paslaugas, kurti specialias grupes, institucijas vaikų gabumams ugdyti ir specialiems poreikiams tenkinti (pvz., neigaliems vaikams).
 - Siekti, kad vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugas teikiančio personalo kvalifikacija ir sugebėjimai atitiktų šeimų poreikius ir vaikų ugdymo reikalavimus.
 - Numatyti sistemą, galinčią įvertinti vaikų ugdymo paslaugų poreikį bendrijoje.
 - Skatinti įvairaus tipo, struktūros ir pavaldumo vaikų ugdymo įstaigų kūrimą.
 - Užtikrinti tėvų dalyvavimą planuojant vaikų ugdymo paslaugų plėtrą vietinėse bendrijose ir atliekant jų veiklos ekspertizę.

Iki šiol egzistuojant ikimokyklinių institucijų trūkumui bei pripažįstant, kad svarbiausias vaidmuo prižiūrint ir ugdant vaikus tenka šeimai, ikimokyklinės institucijos vaidina svarbų vaidmenį vaiko raidoje, skatina jų socialinį, pažintinį vystymąsi, praturtina vaikų bendravimo su kitais patyrimą, padeda psichologiškai, pedagogiškai ir fi-

ziškai pasirengti mokymuisi mokykloje. Šių paslaugų plėtra yra svarbi didinant paramą šeimoms, auginančioms vaikus. Be to, moterims aktyviai dalyvaujant profesinėje veikloje, vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugos gyvybiškai svarbios tėvams (ypač moterims) derinant šeimos funkcijas su profesine veikla, mokymusi, lavinimusi, dalyvavimu visuomeniniame gyvenime. Tai yra ir reikšminga materialinė parama, sudaranti sąlygas tėvams dirbti ir turėti pajamų, o apmokėjimo už paslaugas kompensuojamų grupių vaikams mažina ir šeimos išlaidas.

6.2.4. Tarptautinių dokumentų nuostatos dėl vaikų ikimokyklinės priežiūros paslaugų plėtros motyvų

Šios paslaugų sferos reikšmė remiant šeimas, auginančias vaikus, yra pabrėžiama visuose pagrindiniuose tarptautiniuose dokumentuose gyventojų problemų ir paramos šeimai klausimais.

Europos gyventojų konferencijos (Ženeva, 1993) *Rekomendacijoje* buvo pabrėžta, kad “visose visuomenės sferose turi būti skatinamas vaikams ir šeimai draugiškesnės aplinkos kūrimas (apsirūpinimas būstu, vaikų priežiūros paslaugos, darbo sąlygos ir kt.). Buvo pabrėžta ir ikimokyklinių paslaugų svarba siekiant derinti tėvų (motinos ir tėvo) šeimos funkcijas ir užimtumą. 4 rekomendacijoje buvo teigiama, kad Vyriausybės, bendradarbiaudamos su privačiu sektoriumi ir socialiniais partneriais, turi padėti didėjančiam tėvų (motinų ir tėvų), kurie nori pasiekti pilnatvės, derindami profesinio gyvenimo ir tėvų funkcijas, skaičiui. Vyriausybės, vystydamos ir plėtodamos socialines paslaugas (vaikų prižiūrėtojai – *minders*, lopšeliai-darželiai ir tėvų atostogos), turi pagelbėti darydamos šiuos du tikslus suderinamus. Be to, buvo išryškinta ir ikimokyklinių paslaugų plėtros svarba mažinant skurdą. Buvo pabrėžta, kad viena iš

priemonių mažinti augantį skurdą yra taikyti preferencijas vaikų priežiūros paslaugose (European, 1994).

Analogiškos idėjos vaikų priežiūros paslaugų klausimu buvo išsakytos ir Tarptautinės konferencijos “Gyventojai ir visuomenės raida” (Kairas, 1994) *Veiksmų programoje* (Programme, 1998).

Europos Tarybos Rekomendacijose No R(94) 14 tarp pagrindinių šeimos politikos principų yra pabrėžta, kad “valstybinės institucijos turi sukurti tokias vaiko dienas (ikimokyklinio ir užklausinio ugdymo ir priežiūros), sveikatos apsaugos, švietimo ir kultūrinės paslaugas šeimoms, kurios atitiktų šeimų interesus”. Tarp pagrindinių priemonių, remiančių šeimą, siūlomos paslaugos tarp jų pirmiausia išskiriant vaikų ugdymo paslaugas: “bazinės paslaugos šeimoms, tokios kaip vaikų priežiūros sistema, sveikatos apsaugos paslaugos bei švietimo sistema” (Concerning, 1997). Tokių paslaugų teikimo vienas svarbiausių motyvų: “moterų įtraukimas į aktyvią darbo rinką reikalauja užtikrinti socialinių paslaugų teikimą vaikų priežiūrai (ikimokyklinio ugdymo įstaigų tinklo plėtojimas) palankiomis sąlygomis ir sudaryti vienodas sąlygas abiem šeimos nariams (vyru ir moteriai) aktyviai dalyvauti darbo rinkoje...” (Concerning, 1997). Be to, dokumente pabrėžiama, kad ikimokyklinių institucijų paslaugų prieinamumas ir kokybės užtikrinimas mažina šeimų skurdą. Šalia darnios ir palankios šeimos aplinkos tai yra svarbiausia paslauga šeimai, leidžianti užtikrinti harmoningą vaiko raidą, o palengvintas prieinamumas pasinaudoti vaikų dienos priežiūros paslaugomis (lopšeliu, darželiu, užklausiniais dienos centrais ir pan.) vienišiams tėvams yra viena iš šių šeimų specifinių problemų sprendimo būdų (Concerning, 1997).

Tuo tarpu Budapešto konferencijoje, jau vertinančioje Europos Gyventojų konferencijos *Rekomendacijų* ir tarptautinės “Gyventojų ir visuomenės raidos” konferencijos (Kairas, 1994) *Veiksmų programos* vykdymą buvo pabrėžta, kad “pastaraisiais metais šeimos politika toliau buvo plėtojama, tarp kitų priemonių, pirmiausia buvo siekiama padėti tėvams (motinai ir tėvui) derinti profesines ir tėvystės (motinystės ir tėvystės) pareigas. Požiūris į tai buvo gerokai išplėtotas: siekiama patenkinti tėvų poreikius lankstesnėmis darbo sąlygoms, įskaitant ilgesnes ir labiau kompensuojamas tėvų (motinos, tėvo) atostogas, kartu teikiant tobulesnes ikimokyklinio ugdymo paslaugas” (Conclusions, 1999).

* * *

Pasiekus aukštą moterų užimtumą, labai kinta vaikų ikimokyklinio ugdymo formos: didėja ikimokyklinės institucijas lankančių vaikų dalis, vis rečiau vaikai yra ugdomi nedirbančios motinos. Tai yra universalioji mažamečių vaikų ugdymo formų kitimo tendencija, besireiškianti socialinės gerovės šalyse. Lietuvoje ši tendencija pastaraisiais metais patyrė didžiulių netolygumų. Devintojo dešimtmečio pabaigoje, prasidėjus atgimimui, ir ypač 20 a. dešimtojo dešimtmečio pradžioje, ikimokyklinės institucijas lankančių vaikų dalis buvo pradėjusi staiga mažėti, buvo gerokai padaugėję vaikų, ugdomų tik namuose. Be abejonės, tam pirmiausia įtakos turėjo perėjimas nuo sovietmečiu suformuotos ikimokyklinės ugdymo sistemos, kada prioritetai buvo atiduoti kiekybiniam plėtros rodikliams, prie naujų jos formų ir turinio. Tačiau didžiausią poveikį tam turėjo pradiniame šalies ūkio reorganizavimo, perėjimo prie rinkos

ekonomikos etape reiškėsis ryškus gamybos nykimas, realaus ir užslėpto nedarbo augimas, o tėvams nedirbant, ir poreikio ikimokyklinėms institucijoms sumažėjimas. Be to, laikinųjų pokyčių formavimasi lėmė ir kai kurios populistinės nuotaikos: antifeministinių idėjų ir patriarchalinių vertybių išaukštinimas bei propagavimas, skatinantis moterų grįžimą į namų šeiminkės, motinos ir žmonos statusą. Tai lėmė ne tik ikimokyklinių institucijų vystymo, bet ir nuostatų dėl jų vaidmens vaikų ugdymui netolygumus. Iš pradžių buvo jaučiamas ne tik sovietmečiu suformuotos ikimokyklinių vaikų įstaigų sistemos atmetimas ir net naikinimas, bet ir vaikų auklėjimo lopšeliuose-darželiuose paneigimas apskritai. Vėliau gyvenimo realijos įnešė savo pataisų ir ši vaikų ugdymo forma Lietuvoje vėl plečiasi, tapdama vis svarbesne paramos šeimai politikos dalimi.